

Els Arxius Valencians i el Territori

Francesc Torres i Faus

Les divisions territorials són una resposta de les societats humanes a un conjunt de necessitats polítiques, econòmiques i socials d'un període determinat. Aquestes són sempre fetes pels governants i tenen com a finalitat millorar la gestió i l'administració del territori. Per tant, les divisions territorials afecten directament o indirectament a nombrosos aspectes de la nostra vida quotidiana. Un d'aquests aspectes és la conservació del patrimoni documental, ja que cada institució exerceix la seua jurisdicció i administra un determinat territori i, per tant, els fons dels nostres arxius reflecteixen aquestes divisions del territori, tant les històriques com les actuals.

Si fem un repàs dels arxius valencians s'adonem que els seus fons s'adapten perfectament a les divisions territorials valencianes. Així l'Arxiu del Regne de València conserva documentació referent a tot l'antic regne; l'Arxiu Històric d'Oriola conserva documentació referent a la governació foral d'Oriola; els arxius de les diputacions provincials conserven documentació referent a la província respectiva; mentre que els arxius municipals conserven documentació referent al propi municipi.

Ens interessa destacar el cas del arxiu municipi-

pals, ja que el mapa municipal valencià ha evolucionat molt des de l'època medieval fins els nostres dies. En efecte, els arxius municipals de les principals ciutats i viles valencianes conserven fons documentals de caire comarcal, ja que durant l'antic règim els seus termes generals agombolaven nombroses poblacions que en depenien d'elles i que posteriorment acabaren independitzant-se. Aquests arxius municipals també conserven fons documentals de diverses institucions de caire comarcal, com és el cas dels arxius de sèquies, de les governacions borbòniques del segle XVIII, o de partits judicials contemporanis.

Però el tema dels arxius i el territori també s'ha de veure des del punt de vista de la política de conservació i organització del patrimoni documental. Evidentment, les institucions que treballen en aquest tema, com la Generalitat Valenciana i les diputacions, exerceixen les seues funcions en el territori respectiu. Recentment, però, una de les propostes que hom ha plantejat és portar a cap una política d'organització d'arxius de caire comarcal.

L'anterior proposta és interessant i cal associar-la a la idea de realitzar una divisió territorial del País Valencià en comarques, una idea que s'ha

ficat de moda els darrers anys i de la que hi ha una abundant literatura. Aquesta divisió territorial va començar a ésser valorada per primera vegada a Catalunya a finals del segle XIX, tot convertint-se en un signe d'identitat del catalanisme polític front a la divisió provincial imposada pel govern de Madrid el 1833. En aquests moments la majoria d'Estatuts d'Autonomia recullen la possibilitat de creació de comarques com a entitats locals, i també ho preveu la Llei 7/1985, de 2 d'abril, Reguladora de les Bases de Règim Local. Però la realitat és que a hores d'ara només han creat aquestes entitats Catalunya i Cantàbria.

Pel que fa al País Valencià, és evident que la realitat comarcal existeix com a fet sociològic i té una llarga tradició com a divisió territorial menor (termes generals, quaters de la Generalitat, partits judicials, etc.). Fins i tot hi trobem alguns arxius municipals, com hem dit, que conserven fons documentals de caire comarcal i que de fet són autèntics arxius comarcals. La realitat, però, es que la comarca encara no existeix des del punt de vista legal. Però tot i això, sí que trobem unes entitats locals amb una llarga tradició històrica, com les mancomunitats de municipis, que de fet exerceixen funcions i serveis comarcals. La diferència entre les dues entitats locals és que la comarca la crea la pròpia Comunitat Autònoma, mentre que les mancomunitats les creen els propis municipis que s'associen. Per tant, ara per ara, les mancomunitats de municipis són les úniques entitats locals que poden portar a cap una política d'arxius de caire comarcal.

La necessitat d'una política d'arxius comarcal és fonamenta en el problema del minifundisme municipal: hi ha un excessiu nombre de municipis i molts d'ells són petits i no tenen mitjans econòmics i humans per a conservar el seu patrimoni documental. En el cas del País Valencià dels 541 municipis existents, un total de 410 (75'8%) tenen menys de 5.000 habitants; d'altres 89 municipis tenen entre 5.000 i 20.000 habitants; mentre que només trobem 42 municipis que ultrapassen els 20.000 habitants.

Aquesta situació és la que explica que l'atenció i cura que la majoria dels municipis valencians dediquen a la conservació del seu patrimoni documental és clarament insuficient. Llevat de

casos excepcionals, només els municipis de major entitat demogràfica i econòmica estan en condicions d'encarar les seues necessitats arxivístiques bàsiques. Per tot això trobem diferents iniciatives per tal de resoldre el tema.

En primer lloc trobem la Generalitat Valenciana que, des que va assumir les transferències de cultura en 1984, està treballant en la conservació, organització i difusió del patrimoni documental valencià. Hom ha passat d'un sistema arxivístic centralitzat a un sistema descentralitzat en disset Comunitats Autònomes. Fins llavors el govern de l'estat només es preocupava pels arxius estatals. Només trobem alguns casos que el govern va demanar informació als secretaris municipals sobre l'arxiu, o bé que els arxivers de l'Estat informaren sobre els arxius de la província. Però la seua preocupació mai no va passar d'allí.

A partir de 1984 les coses començaren a canviar. La Generalitat Valenciana va començar a dissenyar el que hauria de ser una política d'arxius autonòmica. El mateix any de les transferències, la Generalitat Valenciana va engagar un programa de recuperació d'arxius municipals mitjançant la convocatòria de beques. Aquest programa ha funcionat fins 1996 i en total s'ha treballat en 59 arxius municipals.

A partir de 1997 s'ha donat un canvi important en la política de recuperació d'arxius municipals. El treball d'organització d'arxius municipals s'ha centrat en les comarques interiors i de muntanya més deprimides econòmicament, ja que els seus ajuntaments no tenen mitjans per a organitzar l'arxiu municipals. De fet es tracta d'un treball d'organització d'arxius a nivell comarcal, és a dir es procura organitzar tots els arxius municipals de la comarca en qüestió. Per a la realització dels treballs d'organització s'ha buscat un equip de treball estable i la Generalitat Valenciana signa els corresponents convenis amb els ajuntaments: la Generalitat assumeix totes les despeses d'organització de l'arxiu, que es trasllada a les dependències de la Conselleria de Cultura i Educació; i l'ajuntament només ha de concedir el permís a la Generalitat per al trasllat de l'arxiu a València i comprometre's a tenir un local en bones condicions per a conservar l'arxiu.

El trasllat de l'arxiu municipal a la ciutat de València permet controlar directament tots els treballs d'organització, si hi ha documentació antiga es microfilma, i si cal restaurar algun document també es fa a València. Un cop acabada l'organització de l'arxiu aquest es torna al seu municipi i la Generalitat publica una guia de l'esmentat arxiu. A hores d'ara s'han organitzat els arxius del Racó d'Ademuz i actualment s'està treballant en les comarques dels Ports, la Serrania i la Plana de Requena. En total s'han organitzat 22 arxius municipals. També s'està plantejant la utilització de les noves tecnologies per a donar a conèixer el treball de la Generalitat en els arxius municipals mitjançant la publicació, tant del Cens-guia d'arxiu com de les guies dels arxius municipals en Internet.

En segon lloc cal destacar el treball que està portant a cap la Diputació Provincial d'Alacant, que va començar a treballar en l'organització d'arxius municipals en 1991. Una de les responsables de l'arxiu de la Diputació havia treballat uns mesos a la Generalitat Valenciana i, al principi, va seguir el mateix mètode de treball que la Generalitat Valenciana. Posteriorment, però, varen començar a signar convenis amb els ajuntaments més petits per a traslladar l'arxiu a la ciutat d'Alacant, organitzar-lo i tornar-lo a l'ajuntament.

La Diputació Provincial d'Alacant ha creat un equip de treball estable i tots els anys convoca beques per a organitzar els arxius municipals. Fins ara han organitzat uns 40 arxius, tant grans com petits. No se segueix un criteri comarcal, sinó que s'ofereix el servei als ajuntaments i aquests que ho desitgen signen el conveni. Recentment la Diputació ha començat a publicar les guies dels arxius municipals. Fins ara han publicat tres guies, cadascuna de les quals recull tres arxius.

En tercer lloc trobem les mancomunitats de municipis que han assumit el servei d'organització municipal com un servei més de les mancomunitats. Però al contrari de les altres institucions, aquest és un servei estrictament comarcal i que en el futur podrien assumir perfectament les entitats locals comarcals. La primera en començar fou la de la Safor i posteriorment s'han afegit les de la Vall d'Albaida, la Marina Alta i la Costera.

L'objectiu principal del servei mancomunitat d'arxius és el de garantir l'assistència tècnica continuada als arxius de les entitats locals que, per les seues dimensions, no tinguen arxiver. D'altres funcions dels serveis mancomunats d'arxius podem ser la recuperació o reproducció de fons relatius als pobles de la mancomunitat en arxius foranis, la restauració de documents, o bé la conservació de fons i col·leccions documentals d'àmbit comarcal. Fins i tot les mancomunitats poden crear el seu centre d'arxiu, des d'on es dirigeixen els treballs d'organització de fons documentals de les entitats locals, i on es desenvolupen els treballs de restauració o reproducció de fons, a més de centralitzar tota la informació sobre els arxius de les entitats que conformen la mancomunitat de municipis.

La primera proposta de comarcalització fou presentada per la Mancomunitat de Municipis de la Safor el març de 1988, però el primer conveni entre la mancomunitat i la Generalitat Valenciana no es va signar fins 1994. A la comarca de la Safor s'estaven organitzant arxius municipals per part de la Generalitat Valenciana des de 1985, però a partir de l'any 1994 s'ha ocupat del tema la pròpia mancomunitat.

El Servei Mancomunitat d'Arxius afecta a tots els municipis inclosos en la mancomunitat. Aquesta ha comprat una aplicació informàtica per als arxius i el material necessari per a microfilmear la documentació més antiga. En aquests moments el treball d'organització dels arxius municipals de la Safor està pràcticament acabat. Tota la informació dels arxius de la mancomunitat es centralitza a l'arxiu municipal de Gandia, que és el que compta amb les millors condicions. A més a més la Mancomunitat està desenvolupant una tasca de microfilmació de la documentació referent a la Safor que es localitza en arxius foranis, com la documentació del ducat de Gandia que es troba a l'Arxiu de la Noblesa, a Toledo. Aquest servei mancomunitat d'arxius és perfectament compatible amb l'existència d'ajuntaments que tenen el seu propi arxiver, com és el cas d'Oliva.

Aquest servei mancomunitat d'arxius s'ha exportat a les comarques dels encontorns, sobretot a aquelles que des del 1999 han conformat el Consorci de les Comarques Centrals, del qual en formen part les Mancomunitats de Municipis de

la Safor, la Vall d'Albaida, l'Alcoià-Comtat i la Costera-la Canal de Navarrés. En 1998 la Mancomunitat de Municipis de la Vall d'Albaida ha començat a signar convenis amb la Generalitat Valenciana, i en el 2000 ho han fet la Marina Alta i la Costera-la Canal de Navarrés.

La realitat ens demostra que aquests programes denominats de "comarcaltització d'arxius", s'expliquen per l'existència de dues variables: en primer lloc una forta implantació del fet identitari comarcal i, en segon lloc, l'existència d'institucions supramunicipals de serveis, les mancomunitats de municipis, que són les que presenten un major desenvolupament de competències de tot el País Valencià. Tanmateix, com hem dit, la creació de mancomunitats està condicionada pel marc legal del municipi: el principi de voluntarietat i la necessitat d'encarar necessitats puntuals a problemes puntuals explica l'escàs marge de competències i la precarietat de recursos de què disposen. Així les coses, cal realitzar primer un treball de conscienciació dels problemes de conservació i organització del patrimoni documental i, posteriorment, ubicar-lo entre les necessitats bàsiques dels ajuntaments i, per extensió, de les mancomunitats, cosa no sempre fàcil i quasi més relacionada amb el marketing que amb altra cosa.

Per acabar volem fer esment dels arxius comarcals que ha creat la Generalitat de Catalunya, l'única comunitat autònoma que ha legislat sobre el tema. En efecte, la Llei 6/1985, de 26 d'abril, d'arxius de la Generalitat de Catalunya preveu al seu article 7 la creació de la xarxa d'Arxius Històrics Comarcals, depenents del Departament de Cultura de la Generalitat. Tal com diu la llei, es tracta de crear la infraestructura cultural bàsica per a garantir la conservació del patrimoni documental. Hom preveu que allí es diposite la documentació històrica d'àmbit territorial de l'arxiu històric comarcal, com la documentació de les corporacions públiques, i els donatius i dipòsits de les persones i institucions privades.

El problema dels Arxius Històrics Comarcals és que els ajuntaments no volen transferir els seus arxius, sinó que prefereixen tenir-lo a l'ajuntament. Això explica que als Arxius Històrics Comarcals de Catalunya no s'hagin dipositat gaire arxius municipals. Un exemple el tenim en

l'Arxiu Històric Comarcal de Reus, inaugurat el 1986 i que des de l'any 1990 el Consell Comarcal del Baix Camp en té delegada la gestió. En aquest arxiu només trobem un fons de l'administració local, el de l'ajuntament de Reus. La resta de la documentació és de la Generalitat de Catalunya, fons de l'administració reial i senyorial (batlies de Reus i Masclbó), fons notariaus, fons judicials, fons registrals, fons d'institucions (cambres agràries, Hospital de Reus), fons religiosos, fons d'associacions i fundacions, fons comercials i d'empreses, fons patrimonials (arxius familiars), fons personals i col·leccions. Podem concloure, doncs, que els arxius històrics comarcals de Catalunya fan les mateixes funcions que els Arxius Històrics Provincials de l'Estat, però a més petita escala.

Com a conclusió podem dir que la creació de serveis comarcals o mancomunats d'arxius és una fórmula interessant per a resoldre el tema de l'organització i la conservació dels arxius en els municipis petits. El problema es veure quina entitat local assumeix aquest servei, si la mancomunitat de municipis o la comarca. Evidentment, si hom crea les comarques com a entitats locals aquestes podrien assumir, també, la creació d'arxius comarcals, els quals haurien de realitzar aquest servei comarcal d'arxius, a més d'exercir les funcions de dipòsit d'altres arxius d'interès comarcal, com ocorre a Catalunya. D'aquesta manera es podria atendre de forma permanent a l'organització dels arxius d'eixe gran nombre de municipis petits que no tenen recursos ni mitjans per a fer-ho.

✍